

Lars Levi Laestadiuksen vaiettu saamelaisuus

Lars Levi Laestadius oli monien kasvojen mies. Hänen elämänsä oli monipolvinen ja tutkijan uransa niin usean tieteen piirissä ja rajoilla, että hänen elämäntyötään on mahdotonta niputtaa yhteen alaan tai koulukuntaan. Vaikka Laestadiusta ja lestadiolaisuutta on tutkittu varsin paljon, moni asia on unohtettu ja osa on vain haluttu unohtaa. Mitä erityisesti on jäänyt kertomatta ja miksi? Millainen ihminen Lars Levi Laestadius kaiken keskellä oli? Mistä raosta hän maailmaa katsoi, koki ja loi, mitä sanoi ja kirjoitti? Näitä kysymyksiä ei ole juuri akateemisesti pohdittu. Tässä artikkelissa tuon esiin erään Laestadiuksesta unohtetun piirteen, hänen saamelaisen kulttuuritaustansa.

Laestadiusta laaja-alaisesti lähestyvän tutkimuksen pioneeri Suomessa oli senaattori Kaarlo Castrén, jonka Laestadius-elämäkerta *Kiveliön suuri herättäjä: Lars Levi Laestadius* ilmestyi vuonna 1932. Nimensä mukaisesti se keskittyi Laestadiuk-

sen herätysmiesrooliin, mutta Castrén tuo esiin myös Laestadiuksen elämäntyön muita puolia. Hän arvioi esimerkiksi Laestadiuksen persoonan vahvuuksia ja heikkouksia. Castrénin ansioita on, että hän on poiminut esiin useita aiemmalta tutkimukselta unhoon jääneitä lähteitä. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirjassa* (1932) hän paljastaa Laestadiuksen kauan vaietun uskonnonfilosofisen teoksen *Hulluinhuonelaisen* käsikirjoitusten olemassaolon. Tästä huomiosta lähti liikkeelle prosessi, joka lopulta tuotti teoksen kokonaissuomennoksen vuonna 1968.

Castrén antoi virikkeen siihen, että Pariisin Sainte-Geneviève -kirjaston pohjoismaisen osaston silloinen kirjastonhoitaja Eero K. Neuvonen alkoi etsiskellä Laestadiuksen *Lappalaisten mytologian katkelmien* käsikirjoitusta. Etsintä johti teoksen ensimmäisen osan löytymiseen Pontarlierin kaupungista 1933. Sen jälkeen kesti vielä 76 vuotta, ennen

kuin mytologian viimeiset palaset tulivat päivänvaloon samasta Pontarlierin arkistosta, jonne Laestadiusen läheinen työtoveri Xavier Marmier oli jäämistönsä ennen kuolemaansa testamentannut.

Laestadius-tutkimuksen ei-kirkkohistoriallisesta haarasta on nostettava esiin joitakin nimiä *inter pares*. Rovasti Harald Grundström (1882–1960), joka toimi pappina Jokkmokkissa, Laestadiusen omalla kotiseudulla Luulajan Lapissa vuosina 1915–1947, julkaisi *Lappalaisten mytologian katkelmien* ensimmäisen version lyhennettynä teoksen alkukielellä ruotsiksi vuonna 1956. Nilla Outakoski (1919–2003), ensimmäinen saamelainen teologian tohtori kautta aikain, käytti sitä ja muita eri Euroopan arkistoista etsimiään mytologian osia lähteinään Laestadiusen saarnojen rinnalla vuonna 1991 kirjoittamassaan uskontotieteen väitöskirjassa Laestadiusen maahiskuvasta. Outakosken vastaväittäjänsä oli toinen lapinmaiden kenttätyön uranuurtaja Uumajan yliopiston saamen professori Olavi Korhonen, joka oli Israel Ruongin oppilas Uppsalasta ja joka oli aiemmin toiminut Ruotsin saamelaisten kirkkoherrana. Outakoski julkaisi myös Grundströmin käännöksen pohjalta *Katkelmien* ensimmäisen suomennoksen vuonna 1994. Alkuperäisistä teksteistä toimitettuna suomennoksena Laestadiusen mytologian viisi osaa ilmestyivät vasta tämän syntymän 200-vuotispäiväksi vuonna 2000 ja Pontarlieristä löytyneen viimeisen tekstin kanssa Laestadiusen kuoleman 150-vuotismuistoksi Torniossa vuonna 2011 varustettuna kommentailla, jotka kanssani laati Risto Pulkkinen.

Outakosken ohella toinen Laestadiusen ja laestadiolaisuuden vähemmän tunnetun historian ilmiöistä jo 1940-luvulla kiinnostunut tutkija oli Kullervo Kuudesveikko Hulkko (1914–1965). Hänen elämäntyönsä katkaisi sota ja päätti varhainen kuolema. Näin hänen pitkään vireillä ollut Kautokeinin kapinaa ynnä muita varhaislaestadiolaisuuden hurmosliikkeitä koskenut väitöskirjahankkeen sa jäi kesken.

LARS LEVI LAESTADIUKSEN SUKUTAUSTA JA LAPSUUS JÄCKVIKISSÄ 1800–1808

Lars Levi Laestadius syntyi Hornavanjärven rannalla Jäckvikissä Ruotsin Piitimen Lapissa. Hänen isän-

sä Karl Juhananpoika Laestadius oli pitkään Ruotsin Lapissa vaikuttanutta pappissukua, jonka oppineet edustajat olivat sukupolvesta toiseen pitäneet kunnia-asianaan tulla toimeen seurakuntalaistensa kanssa heidän omalla äidinkielellään saameksi, mitä Ruotsin viidestä, kuudesta saamen kielestä kullakin paikkakunnalla puhuttiinkin.

Karl vaikutti vuosia Nasa-tunturin hopeakaivoksen vuorivoutina. Hänellä oli ensimmäisestä avioliitostaan elossa kaksi aikuista poikaa (Karl Erik ja Johan), kun hän leskeksi jäätyään ja kaivostyönsä menetettyään muutti Arjeplogin Jäckvikin syrjäkylään uudisviljelijäksi avioituen saamelaisen Anna Magdalena Juhanantytären kanssa. Kertoessaan ”Lapin heräyksen ensimmäisistä syistä” Lars Levi Laestadius paljastaa aluksi omakohtaisen kipeän tarinansa: lapsuuskotinsa köyhyyden, isänsä, 50-vuotiaan leskimiehen alkoholisoitumisen ja avioon astumisen ”köyhän ja yksinkertaisen, alakuloisen naisen” kanssa. Äiti Anna oli jo yli 40-vuotias, kun hän synnytti 1800-luvun alussa ensin Lars Levin vuonna 1800 ja Petruksen vuonna 1802.

Elämänsä loppupuolella julkaisemassaan kirkollisessa ja hengellisessä aikakauslehdessä *Huutavaisen äänessä* (1852) Laestadius kertoo nimensä saamisen myyttisistä perusteista:

Raskaana ollessaan vaimo näki unta, että pieni Leviniminen poika juoksi hänen miehensä perässä. Tämän nimen hän pani muistiin. Lasta synnyttäessään hän taas näki polttojen välissä unta, että joku huusi Lars. Lapsi syntyi onnellisesti maailmaan kylmässä ja kurjassa tuvassa. Tervehtyttyään äiti joutui itse kantamaan lapsen käsivarsillaan papin luo, joka asui seitsemän peninkulman päässä heiltä, ja siellä lapsi, jonka nimi äidille oli ilmoitettu unessa, sai kasteessa nimen Lars Levi.

Kertomuksessa ja koko Lars Levi Laestadiusen syntymän asetelmassa on myyttisiä ja raamatullisia aineksia, jotka hurskas äiti lienee kirkossa tai lukijaisten (läsare) piireissä kuullut ja ymmärtänyt tulkita. Kuten Johannes Kastajan äiti Elisabet, myös Anna Magdalena Laestadius synnyttää vanhoilla päivillään pojan, josta tulee uskonnollinen julistaja. Lars-poika juoksee isänsä perässä: hän haluaa isänsä jäljille, papiksi, leviitaksi, mihin Levi-nimi

viittaa. Varmasti pojan ryhtyminen papiksi oli hurskaan Anna-äidin toivomus, ja asiasta on saatettu keskustellakin tämän kertomuksen valossa. Toinen vaihtoehto on, että äidin kuolema antoi lopulta Lars Leville kimmokkeen toteuttaa äitinsä toive, kun Uppsalan opintojen jälkeen oli päätettävä, miksi ryhtyä.

Äidin kastematkakin on *Huutavaisen äänessä* raskas kuin Vapahtajan äidin tie. Lars Levin äiti kertoo unissaan kuulemansa nimet papille ”kannettuaan lapsen käsivarsillaan seitsemän peninkulman päässä” Jäckvikistä olevaan Arjeplogin kirkkoon kasteelle. Petrus Laestadiusuksen versio tarinasta on arkisempi. Hän kertoo julkaistussa päiväkirjassaan *Journal*,¹ että Lars Levi olisi ensin hätäkastettu Jäckvikissä, mistä isä olisi kuljettanut hänet kontissa kirkolle kastettavaksi. Uskonnollisen merkkihenkilön syntymään, tässä tapauksessa Lars Levin elämän alkuun, ja nimiin liittyy myyttien muodostusta. Prosessille on luonteenomaista, että veljesten kahdesta eri kertomuksesta Lars Levin oma, pyhän ilmoituksen mukainen versio kanonisoituu uskonystävien piirissä ”pyhäksi totuudeksi”.

Poikien lapsuutta Peljekaisen erämaassa leimasi köyhyys. He olivat lähinnä äidin hoidossa, kun alkoholisti-isä kulki muun muassa liimakaupalla. Petrus Laestadius kuvaa tätä aikaa ja paikkaa kokemuksellisesti muistiinpanoissaan:

Tämä on hirvittävä paikka, sijaitseva Peljekaise-nimisen, pilviä tavoittelevan lumitunturin takapuolella. Maanlaadun muodostavat pelkät pienet kivipaadet eikä ole mainittavaa multaa, yltäympäri on kylmiä soita. Täällä näyttää olevan sääskien pääkaupunki ja oikea isänmaa. Lukemattomat miljardit lentelevät ilmassa ja muodostavat jonkinlaisen yhtenäisen usvan lyhyenä kesäaikana, ja ensimmäisenä syysiltana nousee kylmä sumu ja levittää kuuraisen kuolinliinan kasvillisuuden yli. – Uudisasukkaitten lapset kasvatettiin myös puutteessa ja köyhyydessä, mutta niin halveksittuja ja perin repaleisia ei ollut muita koko pitäjässä. Me olimme halvimmat kaikista. Ei kukaan tahtonut myöntää olevansa meidän tuttavamme, sillä rikkauksella ja koreilla vaatteilla on ihmeellinen lumousvoima niin alemmissa kuin ylemmissä piireissä.²

LAESTADIUS-VELJESTEN YHTEISELO KVIKKJOKKIN PAPPILASSA 1808–1816

Perheen ahdinko helpottui vuonna 1808, kun velipuoli Karl Erik Laestadius haki isänsä ja äitipuolensa poikineen Kvikkjokkin pappilaansa Saggat-järven rannalla Jokkmokkin seurakunnassa. Karl Erik (1775–1817) oli tarmokas ja karaistunut mies, joka ei pelännyt enempää fyysisiä kuin henkisiäkään haasteita. Hän oli valmistunut filosofian maisteriksi Uppsalan yliopistosta vuonna 1803. Opinnoissaan hän oli perehtynyt erityisesti kantilaiseen filosofiaan, jota Uppsalassa edusti tuolloin Pohjalaisen osakunnan inspehtori Daniel Boëthius. Lupaavana kantilaisena Karl Erikiä pyydettiin jatkamaan yliopistossa, mutta hän valitsi pappisuran ja hänet vihittiin papiksi vielä samana vuonna. Varmaankin Karl Erik keskusteli Immanuel Kantista veljiensä kanssa Kvikkjokkissa, koska kantilaisen filosofian vaikutus näkyy sittemmin muun muassa Lars Levi Laestadiusuksen kirjoituksissa, etenkin *Lappalaisten mytologian katkelmissa* ja *Hulluinhuonelaisessa*.

Karl Erik Laestadius toimi ensin Skellefteån kirkkoherranapulaisena, sitten vuonna 1805 Sorselen armovuoden saarnaajana, kunnes hänet nimitettiin kutakuinkin nykyistä kappalaista vastaavaksi komministeriksi Jokkmokkin seurakunnan Kvikkjokkin kappeliin vuonna 1806. Virka oli kehnosti palkattu, mutta Karl Erik onnistui saada pappilan maanviljelys kukoistamaan, mikä varmasti osaltaan mahdollisti myös muun perheen kutsumisen samaan talouteen. Pastoraalitutkinnon suoritettuaan vuonna 1815 Karl Erik saattoi pyrkiä paremmin palkattuun Piitimen (Piteån) kirkkoherranvirkaan. Hän ei kuitenkaan saanut vaalissa ääntenenemmistöä, ja tässä vaiheessa vaikea mak-sasairaus piti jo häntä otteessaan. Luultavasti hän oli hakenutkin Piitimen virkaa vain suurperheensä tulevaisuutta ajatellen, kuuluihan siihen tuohon aikaan kolme sukupolvea: vaimon ja omien lasten lisäksi isä, äitipuoli Anna Magdalena ja velipuolet Lars Levi ja Petrus.

Kvikkjokkin komministerin virkatehtävät eivät olleet erityisen vaativia, ja niinpä Karl Erikillä oli aikaa omistautua papin työnsä ohella paitsi pappilansa maanviljelykselle myös luonnontieteilylle.

Filosofiaa ja teologiaa opiskelleen Karl Erikin valitunut koti oli hänen kuolemaansa 1817 asti juuri se innostava luonnon- ja kulttuuriympäristö, jossa sekä Lars Levi että Petrus oikeasti löysivät yhdessä saamelaisuutensa. Perheen kotikieleksi tuli ruotsin rinnalle luulajansaame, jolla pojat leikkivät saamelastoveriensä kera. Karl Erikiltä he myös imivät lukuharrastuksensa sekä innon luonnon tutkimiseen. Veljekset aloittivat yhdessä kasvien keruun. Karl Erikiltä veljekset saivat myös kaikille kolmelle yhteisen kipinän kansankulttuurin arvon ymmärtämiseen sekä innon kansan olojen kuvaamiseen ja edistämiseen valistusajan hengessä.

SAAMELAISET SUKUJUURET JA KULTTUURINEN ÄIDINKIELI

Mikä oli Laestadiusen kulttuuri-identiteetti? Sekä Suomen ja Skandinavian yleisessä historiassa että kirkkohistoriassa hänet on tapana kuvata ”Ruotsin kirkon pappina”, josta tuli hänen nimeään kantavan herätysliikkeen perustaja. Olihan hän Ruotsin kuningaskuntaan syntynyt ja Ruotsin kirkossa vaikuttanut pappi. Kun Suomessa äänestettiin ”suurimmasta suomalaista” ja kärkeen nousivat Mannerheim, Ryti ja Ehrnrooth, Lars Levi Laestadius kilpaili samoilla sijoilla kuin Elias Lönnrot ja Paavo Ruotsalainen, suomalaisen kansankulttuurin ja -hurskauden myyttiset perikuvat.

Laestadiusen saamelaiset sukujuuret ja hänen saamelainen identiteettinsä ovat olleet kaikkein vähiten käsiteltyjä kysymyksiä koko laajassa Laestadiusista käsittelevässä kirjallisuudessa. Itse asiassa koko saamelaiskysymys näyttää olleen tutkimuksessa vieras ja jollakin tavalla sopimaton. Laestadiusen monet teokset, etenkin mytologia ja elämäntarina, osoittavat kuitenkin hänen olleen mies, jonka ”kulttuurinen äidinkieli” oli saame ja jolla oli vahva saamelainen identiteetti. Häntä voitaneen jopa kutsua ”kaikkien aikojen tunnetuimmaksi saamelaiseksi”.

Lars Levi Laestadius syntyi kaksikieliseen perheeseen. Hänen isänsä kuului 1500-luvulla Ruotsin Lappiin asettuneeseen sukuun, joka oli kasvattanut monta sukupolvea pappeja jo ennen Lars Levin sukupolven kolmea veljestä – kaikki saamelaisia. Hänen äitinsä oli saamelainen, ja Brita Kajsa Alstadius, jonka kanssa Lars Levi avioitui 1827, polveutui

hänkin saamelaisista esivanhemmista. Kummankin suvun perimätietoa on runsaasti Lars Levi Laestadiusen kirjoittaman *Lappalaisten mytologian katkelmien* lehdillä. Hänen äidinkiелensä oli saame. Niin lapsuuskodissa Kvikkjokkissa kuin myöhemmin omissa pappiloissa tultiin toimeen kaikilla seurakuntalaisten ja useilla vieraiden puhumilla saamen ja muilla kielillä.

Laestadiusen läheinen vuorovaikutus saamelaisien kanssa on ymmärrettävää, koska hän asui opiskeluaikaa ja Pajalan loppuvuotensa lukuun ottamatta saamelaisalueilla, eri puolilla Ruotsin Lapin maita. Kvikkjokkin ja Jokkmokkin kenttämatkoilla niin 1960-luvulla Olavi Korhoselle kuin vuosikymmeniä myöhemmin minulle kerrottiin usean suvun vanhinten perimätietona, että Laestadius-veljekset leikkivät lapiksi ikätoveriensä kanssa. Tämän on vahvistanut muun muassa samasta kylästä lähtöisin oleva saamelaispappi ja -tutkija Johan Märak.

Lars Levi Laestadius toimi itse suurimman osan pappisurastaan saamelaisien pappina. Lapinmaiden visitaattorina laatimastaan tarkastuskertomuksesta vuodelta 1834 ilmenee, että pastori vieraili tammi-kuun ja helmikuun välillä ”joka lappalaisessa kotakunnassa, joka kuului hänen seurakuntaansa”. Hän osasi sekä Piitimen että Kvikkjokkin alueella puhuttua luulajansaamea, mutta sitä ennen hän oli saanut Jäckvikissä ainakin jonkinlaisen kosketuksen myös äitinsä edustamaan piitimensaameen. Norjaan vuosittain jutavien, pohjoissaamea puhuvien ”muuttolappalaisten” kanssa hän tuli toimeen luulajansaamalla, sillä se ja pohjoissaame ovat varsin lähellä toisiaan. Hän opetteli myös suomenkielen – voidakseen olla tekemisissä alueelle siihen aikaan yhä suuremmin joukoin siirtyneiden suomenkielisten uudisasukkaitten kanssa.

Laestadius näyttää tiedostaneen saamelaisuutensa hyvin jo opiskeluaikanaan. Se näkyy myös hänen kirjoituksestaan Carl Axel Gottlundin muistokirjaan toukokuussa 1823.³ Laestadius kirjoitti luulajansaameksi seuraavat rivit:

1 P. Laestadius 1977 [1831], 57–59.

2 P. Laestadius 1977 [1831], 57–60.

3 Pulkkinen 2003, 61.

Todno Sumalatch kitt äivest ja
påkai ja monna Sabme kaskarajai
Tolen avoime aktan Upsalan, ja vast
manaima käbbak aitaglandasis.
Ups, thatt nobbe kälmaid läikai
morbmes manon. (22 majj)
L.L.Laestadius

Suomeksi teksti kääntyy näin:

Sinä olet suomalainen kiireestä kantapäähän,
ja minä puoliksi saamelainen.
Ennen pidimme yhdessä hauskaa Uppsalassa,
ja taas matkasimme kumpikin äidinmaahamme.
Ups[alassa]. 22. toukokuuta.
L.L. Laestadius.

Merkillepantavaa on Laestadiusuksen matriarkaalin ilmaisu ”äidinmaa”, suomalais-savolaisen patriootin Gottlundin ”isänmaan” sijaan. Sama ilmenee myös Laestadiusuksen äiti- ja naiskuvassa. Muutama vuoden kuluttua Lars Levi Laestadiuselle tuli lähtö ”äidinmaahansa” Lappiin, saamelaisten papiksi, missä roolissa hän toimi suurimman osan pappisurastaan. Gottlundin ”isänmaa” löytyi ensin Värmlannin suomalaismetsistä vuodesta 1821. Kun hänestä Ruotsissa metsäsuomalaisten itsenäisyyttä ajettuaan tuli *persona non grata*, oli edessä paluu Suomeen vuonna 1834. Ei Suomikaan savolaispatriootille ”isänmaan” lempeitä äidinkasvojaan näyttänyt, kuten Risto Pulkkinen on väitöskirjassaan osoittanut.⁴

Sen jälkeen, kun Laestadius muutti Karesu-vannosta Pajalaan, hänen saarnakielensä vaihtui kuitenkin kokonaan saamesta suomeksi. Tästä saarnakielen vaihdoksesta lähti liikkeelle kehitys, jonka myötä suomesta tuli lestadiolaisen herätysliikkeen *lingua sacra* kaikkialla, minne liike levisikin. Nilla Outakosken väitöskirja osoittaa, kuinka Lars Levi Laestadiusuksen saamelaisten mytologia muuntui Pajalassa suomeksi. Samalla myyttisistä maahisten tyttäristä tuli turmelevia viettelijöitä, pahuuden perikuvia, kun parannussaarnaajan rooli pääsi voitolle mytologian minuudesta.

Avain Lars Levi Laestadiusuksen saamelaisuuden ymmärtämiseen onkin ”lappalaisten mytologia”,

johon hänen mielenkiintonsa syytyi jo varhain. Sen syvän tietämyksen lähtökohtana on luonnollisesti hänen tähän asti miltei vaiettu saamelaisuutensa.

Outakosken mukaan Laestadius alkoi käyttää saamelaisen mytologian aineksia saarnoissaan vasta Pajalassa, siis suomenkielisellä alueella. Mytologinen tietämys oli saamelaisille pyhää ja Laestadius oli tästä syvästi tietoinen.⁵ Hän ei halunnut särkeä tätä pyhyyttä ja näin horjuttaa saamelaista identiteettiä. Kun Laestadiusuksen mytologinen teos *Lappalaisten mytologian katkelmia* jäi aikanaan julkaisematta, saamelaisen mytologian terminologia yleisesti tuli tutuksi suomeksi ja Tornion- ja Muonionjokilaaksoissa Laestadiusuksen raittiuslähettien ja saarnaajien julistuksessa viljellyllä ”meänkielellä” – mutta samalla huomattavasti muuttuneessa muodossa. Tässä prosessissa myös Laestadiusuksen maahisista antama kuva muuttui radikaalisti. Saamelainen maahinen oli saamenkansan auttaja ja ystävä. Suomenkieliselle kuulijalle Laestadius markkinoi maahisen miltei demonisena lastenvaihtajana ja kääntymättömän ihmisen vertauskuvana. Laestadiusuksen usein ihmetelty kahtalaisuus suhteessa maahisiin tulee ymmärrettäväksi toisaalta hänen saamelaisuuden kunnioituksensa, toisaalta hänen homileettisen taitavuutensa pohjalta. Paavalin ohjetta seuraten Laestadius siis tavallaan ”oli kreikkalaisille kreikkalainen ja juutalaisille juutalainen” (1. Kor. 9:19–22).

Kenttätyömatkoilla suomalaisten ja skandinaavisten siirtolaisten parissa Pohjois-Amerikassa vuodesta 1972 lähtien olen voinut todeta, kuinka suomen kieli on lestadiolaisperheitten parissa säilynyt aina viidenteen ja kuudenteen sukupolveen asti. Käytäntönä paikoin tänäkin päivänä on pitää vähintään yksi saarna suomeksi joka sunnuntai siitä huolimatta, että lähes kaikki kuulijat ymmärtäisivät paremmin englantia niissä Pohjois-Amerikan skandinaavisissa emigranttikirkkoissa, joiden uskonnon kieltä on tutkinut norjalainen lingvisti May Lunde.⁶

SAAMELAISET NAISET USKONNOLLISINA JOHDATTAJINA

Laestadiusuksen saamelaisidentiteetin kannalta on erityisen merkittävää, että myyttisen armon järjestyksen ketjussa totuuden siemenen välittäjänä apostolien ajoista Martti Lutherin ja Herrnhutin

Zinzendorffin kautta oppineeseen Laestadiukseen oli saamelainen linkki. Laestadius itse esittää Lapin Mariaksi kutsumansa kansannaisen omana hengellisenä äitinään. Hän kertoo *Huutavaisen äänessä* vuonna 1852 julkaistussa elämäkerrassaan käynnistään Åselessa, jossa hän kertoo ”uudelleensyntymisensä” tapahtuneen. Åselesta on tullut lestadiolaisliikkeissä ”tämän etsikonajan alkua” merkitsevä myyttinen paikka. ”Pyhän tilan” syntymyytin avain on Laestadiuksen ja saamelaisen kansannaisen, Milla Clemensdotterin (s. 1813), kohtaaminen siellä kesällä 1844. Laestadiuksen vaimon Brita-Kajsan tavoin hänen mainitaan kuuluneen maltilliseen ”lujikijaisuuteen”. Kun tämä Laestadiuksen ”Mariaksi” kutsuma nainen avasi sydämensä Laestadiukselle Åselen sakariston yksityisessä rippikeskustelussa, sitä kuunteleva pappi koki oman ”uudelleensyntymisensä”. Laestadius itse kertoo tästä kohtaamisestaan *Huutavaisen äänessä* näin:

Kesällä 1844 tulin Åselen Lappiin tarkastajan tehtävässä. Tapasin siellä muutamia lukijoita, jotka kuuluivat liikkeen maltilliseen haaraan. Heidän joukossaan oli muuan Maria-niminen lapintyttö, joka alttaripuheen kuultuaan avasi koko sydämensä minulle. Tällä tytöllä oli sellaisia kokemuksia armon järjestyksestä, joista en koskaan ollut kuullut. Hän oli vaeltanut pitkän tien etsiäkseen valoa pimeyteensä. Vaelluksillaan hän oli lopulta tullut pastori Brandellin luokse Noraan, ja siellä avatessaan tälle sydämensä hän vapautui epäilyksistään. Tyttö tuli hänen kauttaan elävään uskoon. Tässä nyt on yksi Maria, joka istuu Jeesuksen jalkojen juuressa, minä ajattelin. Ja nyt vasta, ajattelin, minä näen sen tien, joka johtaa elämään. Se oli ollut minulta kätkeytynä siihen asti, kunnes sain puhua Marian kanssa. Hänen yksinkertaiset kertomuksensa vaelluksistaan ja kokemuksistaan tekivät niin syvän vaikutuksen sydämeeni, että se valkeni myös minulle. Sain sinä iltana, jonka vietin Marian seurassa, tuntee esimakua taivaan ilosta. Mutta Åselen papit eivät tunteneet Marian sydäntä, ja myös Maria tunsu, etteivät he olleet tästä lammaslaumasta.

Vaikka sanoin julistetusta absoluutiosta ei Laestadiuksen ja Marian kuvauksessa tarkasti ottaen mainitakaan, on lestadiolaisliikkeiden myyttinen traditio antanut tapahtumalle ja Marialle erityissi-

jan viimeisenä armon ja anteeksiantamuksen sukession kokemuksen lenkkinä ennen Laestadiusta. *Huutavaisen äänessä* Laestadius osoittaa tapaamisen syvän elämänhistoriallisen ja eskatologisen merkityksen suorastaan kuoleman rajan ylittävänä tapahtumana: ”Tulen muistamaan köyhää Mariaa niin kauan kuin elän ja toivoni on saada tavata hänet kirkkaammassa maailmassa haudan tuolla puolen”.

Dokumentin dogmaattinen tulkinta osoittaa luterilais-lestadiolaisen mallin mukaisen kääntymyksen tapahtuneen. Laestadius itse katsoi tämän kohtaamisen merkinneen siihen asti vähittäin edenneen hengellisen kehityksensä päätepistettä. Muutosta ei tullut ilman edellä todettua henkilökohtaista esihistoriaa: Laestadius oli kärsinyt vaikean sairauden ja menettänyt Levi-poikansa, mikä sai hänet kokemaan, ettei hänen pappina saarnaamansa sanoma enää ollut se, johon hän itse uskoi.

Selvä osoitus tapahtuneesta sisältyy lausumaan, jonka Laestadius kirjoitti Karesuvannossa sairautensa jälkeen pitämänsä saarnan perään: ”Tämä saarna on – on ensimeinen kova saarna, joka on Karesuanussa kuulunut. Mutta ej silloin vielä ollut heräneitä”.⁷ Niin sanotut ”armon merkit” nimeltä mainittujen seurakuntalaisten parannuksineen, iloliikutuksineen, kapakoitsijain kääntymisineen alkoivat vuodenvaiheesta 1844–1845, Lars Levi Laestadiuksen Åselessa tapahtuneen henkilökohtaisen kääntymyksen jälkeen.

LAESTADIUS JA SAAMEN KIRJAKIELI

Lars Levi Laestadius oli ensimmäinen saamelaiskirjailija, jonka kirjakieli oli kotalappi. Laestadius vietti lapsuutensa ja nuoruutensa saamelaisessa ympäristössä. Ruotsin eri lapinmaissa asuessaan hän kiinnitti huomiota kieli- ja murre-eroihin ja päätyi yhdistelemään niistä kirjakieleksi lähinnä luulajansaameen nojaavan niin sanotun ”kotalapin”, jota hänen mukaansa puhuttiin ”lapinkodissa”. Kirjakielihanke ei suinkaan ollut ensimmäinen saamen kielten historiassa.

4 Pulkkinen 2003.

5 Outakoski 1991, 151.

6 Lunde 1983.

7 Miettinen 1942, 31.

Saamen kieltä oli Ruotsin valtakunnassa viljelty jo varsin kauan hengellisiin tarpeisiin. Toisin kuin Norjassa, Ruotsissa oivallettiin omakielisen julistuksen merkitys varhain. Saamelaiskoulut nähtiin tärkeäksi keinoksi juurittaa saamelaisia pakanuudesta. Kustaa II Aadolf oli perustanut kaksi koulua saamelaisille, toisen Piitimeen ja toisen Lyckseleen Uumajan Lapissa. Lyckselen koulusta tuli kuuluisa ”Skytteanska skola”, joka toimi liki 300 vuotta. Tällä toiminnalla oli suuri merkitys, koska näin saatiin koulutetuksi saamelaisia pappeja, joita tiedetään Ruotsi-Suomen Lapista noilta ajoilta kymmenkunta.

Kirkko suosi myös saamenkielisen hengellisen kirjallisuuden julkaisemista. Ensimmäinen ”lapinkielinen” kirja oli Piitimen kirkkoherran Nicolaus Rheenin ”Pieni laulukirja, miten messu tulee pitää lapiksi” ja aapinen vuodelta 1619 sekä lapinkielinen katekismus vuodelta 1622. Joukko muitakin lapinkielisiä kirjoja painettiin 1630–1640-luvuilla. Kirjakieliongelmaksi oli kuitenkin suuri, sillä eri jokilaaksoissa puhutut saamen kielet ovat todellisia kieliä, eivät murteita, ja esimerkiksi piitimensaamelasta kirjoitusta ei luulajansaamelainen tai pohjoissaamelainen lukija juuri ymmärtänyt. Vuonna 1739 annettiin säätyjen asetus, jossa korostettiin saamen kielen merkitystä opetuskielenä ja papeilta edellytettiin saamen kielen taitoa sekä suurempaa liikkuvuutta saamelaisten parissa. Samoin tässä vaiheessa perustettiin niin sanottu Lapin kirkollistoimen johtokunta koordinoimaan saamelaisten kirkollisia oloja. Työn tueksi markkinoitiin samanaikaisesti kaikkiin lapinmaihin Pehr Fjellströmin kirjakieltä ja ortografiaa ja sillä tehtyjä, vuonna 1744 painettuja aapista, katekismusta, kirkkokäsikirjaa ja psalmien kirjaa. Fjellströmin ”eteläsaamen” kirjakieli perustui lähinnä uumajansaameen. Se herätti varsinkin Tornion Lapissa ja Utsjoella saamelaisten keskuudessa vastustusta ja Suomen alueella asuvat ilmoittivat mieluummin opettelevansa kristinopin suomen kielellä.

Saamen kielen käytöllä oli kirkollisissa yhteyksissä lähinnä vain taktinen merkitys, itseisarvoa sillä ei ollut. Varsinkin Turun hiippakunnan lapinmaassa, Kemin Lapissa, saamea katsottiin karsaasti. Sen juurittamisessa kunnostautui varsinkin Kemijärven

kappalainen Nils Fellman 1700-luvun puolivälissä. Hän antoi Kirkollistoimen johtokunnalle vuosina 1748 ja 1751 seurakuntansa oloja esittelevän kuvauksen, jossa hän kaikin puolin todisteli saamen kielen tarpeettomuutta sekä suomen kielen ja uudisasutuksen siunauksellisuutta. Jälkimmäisessä hän riemuitsi siitä, kuinka uudisasukkaat olivat totuttaneet lappalaiset kokonaan toisenlaiseen elintapaan, niin, että nämä olivat alkaneet rakentaa itselleen huoneita, elättää karjaa ja viljellä peltoa. Erityisesti siitä syystä, että he olivat ”avioliittositein yhdistyneet uudisasukkaisiin, olivat lappalaiset enimmäkseen hyljänneet lapinkielensä ja alkaneet puhua keskenään ja lastensa kanssa suomea, kuten muutkin talonpojat”⁸

Tämän johdosta Härnösandin tuomiokapituli kehotti käyttämään suomea myös Tornion Lapissa perustellen sitä Kemin Lapin kokemuksilla:

Keminlappalaiset ovat muinaisina aikoina – – 70–80 vuotta sitten olleet raaimmalla ja alimmalla tasolla kaikista lappalaisista, mutta nyt Herran siunauksen ja opettajien ahkeruuden kautta he ovat saavuttaneet niin korkean ja riittävän kristillisyyden tiedon ja elämän kunniallisuuden kuin tunnettua on, mihinkä suomenkieli eittämättä on myötävaikuttanut. Uskomme, että kristillisyyden tieto ja elämän parannus voidaan saattaa yhtä korkealle Tornion Lapissakin, kunhan siellä tästä lähin kuten tähän asti suomea käytetään – – sillä on uskottavaa, että kuta enemmän lapin kieli taantuu, sitä enemmän kansa edistyy tiedoissa ja tavoissa.⁹

Tämän päätöksen Lapin kirkollistoimen johtokunta vahvisti. Päätös myötävaikutti ratkaisevasti saamen kielen häviöön nimenomaan Kemin Lapissa, jossa kirkkoherra H. Wegelius sai lopulta vuonna 1760 hankituksi piispa Mennanderilta määräyksen kieltää kaikki saamenkielinen opetus. Ruotsin puolella saamen kieli säilyi kirkollisessa käytössä paremmin, kuten muun muassa Petrus Laestadiuksen *Journal* vahvistaa.

Se saamen kirjakieli, jota Ruotsin valtakunnassa Laestadiuksen aloittaessa uransa käytettiin, perustui siis uumajansaameen. Kun Laestadius vuonna 1839 päätti aloittaa saamenkielisen julkaisutoiminnan, hän päätyi käyttämään Kvikkjokissa oppimaansa

luulajansaamea. Kirjanen *Hålaittem ristagasa ja satte almatja kaskan*, ”Keskustelu kristityn ja tavallisen ihmisen välillä”, oli kahdella tavalla uraauurtava. Se aloitti luulajansaamenkielisen kirjallisuuden ja oli ylipäätään ensimmäinen kokonaan ja alusta alkaen saameksi kirjoitettu teksti. Omaperäistä oli vielä täysin saamelainen sanasto: siinä ei ollut lainoja ruotsista tai muista valtakielistä. Se edusti ja noudatti saamelaiskodissa puhuttua kieltä, ”kotalappia”. Ortografian Laestadius oli kuitenkin rakentanut Fjellströmin vanhan kirjasaamen pohjalta. Kielestä tutkimuskirjallisuudessa joskus käytetty nimitys ”tornionsaamelainen kirjakieli” on siksi harhaanjohtava.

Lainasanojen karttaminen oli Laestadiukselle ohjelmallinen asia. Hän selosti periaatteitaan alkupuheessa laajaan (259 sivua) Raamatun kertomuksia sisältävään teokseensa *Tåluts suptsasah, Jubmela pirra ja almatji pirra*, ”Vanhoja kertomuksia Jumalasta ja ihmisestä” vuodelta 1844. Siinä hän toteaa, että esimerkiksi sanat *värald*, ’maailma’ ja *riektesfärdogvuot*, ’vanhurskaus’ olivat tulleet saamen kieleen päälleliimatuiksi taitamattomuudesta ja huolimattomuuden tähden. Kun aikoinaan ei tiedetty, miten jokin sana pitäisi kääntää, käännyttiin ruotsin puoleen ja pantiin ruotsin sanaan lappalainen päätte. Tällaisia sanoja ei pidä säilyttää aikoinaan vallalla olleen barbarismin vuoksi, kun tilalle on ottaa puhtaasti lappalaisia sanoja.

Asialla on selvästi patriootti, joka haluaa kehittää saamen kieltä aivan samassa hengessä kuin Suomessa samaan aikaan kehitettiin suomen kieltä. Toisaalta Laestadius oli realisti, joka oletti eteläisen saamen kielen häviävän nopeammin kuin pohjoisten saamen kielten. Siksi oli tarkoituksenmukaista rakentaa kirjakieli jollekin pohjoiselle kielimuodolle. ”Kotalapin” kielellään Laestadius julkaisi vielä jo mainittujen teosten lisäksi toisen joulupäivän saarnan (1842) ja kirjasen *Nobbe hålaittem ristagasa ja satte almatja kaskan*, ”Toinen keskustelu Kristityn ja tavallisen ihmisen välillä” (1847). Viimeksi mainittua lukuun ottamatta teokset kustansi Lapin kirkollistoimen yhteydessä ollut Lapin kirkollisrahasto. ”Toisen keskustelun” kustansi yksityisesti muuan tukholmalainen kreivi Hamilton. Kirjat tulivat suosituiksi, ja samalla kielimuodolla ja ortografialla jul-

kaistiin useita teoksia vielä Laestadiuksen kuoleman jälkeenkin. Laestadius itse oli kielimiehenä tuolloin ilmeisen tunnettu jopa Helsingissä asti, ainakin päätellen M. A. Castrénin luonnehdinnasta kirjeeseen Jacob Fellmanille 22.3.1840. Kysymys on siitä, että Laestadius oli lausunnonantajana suositellut Turun tuomiokapitulille Fellmanin saamenkielisen katekismuksen julkaisemista norjalaisen Nils Vibe Stockflethin laatiman sijaan. Castrén kirjoittaa: ”Laestadiusta kunnioitetaan täällä melkein puolijumalana, ja hänen auktoriteetilleen ei julkisuudessa vedä vertoja kukaan.”¹⁰

Kaikesta huolimatta Laestadiuksen ”kotalappi” ei kuitenkaan jäänyt elämään. Se sai ankaraa kritiikkiä eteläisemmällä saamelaisalueilla toimivilta kirkonmiehiltä, ja kirjakielen jatkokehittely jäi Laestadiukselta hänen mielenkiintonsa siirryttyä vuodesta 1844 alkaen muihin uskonnon asioihin kuin kirjakielen edistämiseen saameksi. Sittemmin Laestadiuksen yleissaamen korvasi K. B. Wiklundin ja ennen kaikkea Harald Grundströmin pitkäjänteisen työn tuloksena syntynyt kirjakieli. Bergenin yliopiston uskontotieteen professori ja saamen kielten asiantuntija Håkan Rydving antaa Laestadiukselle kuitenkin tunnustuksen. Hänen mukaansa Laestadiuksen saamelaiset tekstit tuntuvat ihmeellisen raikkailta, koska ne todella perustuvat arkiseen käyttökieleen, todelliseen ”kotalappiin”.¹¹

Kaikkiaan Laestadiuksen voidaan sanoa olleen ensimmäinen saamelaiskirjailija, kuten Ilkka Paateron Inarin Siidaan vuonna 2012 pystyttämä kirjanäyttely vahvistaa. Kiinnostava tutkimuskysymys filosofian, aate- ja kirkkohistorian tutkijoille olisi selvittää, oliko Laestadiuksen *Keskusteluilla kristityn ja tavallisen ihmisen välillä* ruotsalaista tai eurooppalaista esikuvaa tai oliko Laestadius suorastaan kääntänyt tekstit mukailleen joistakin pietistien traktaateista. Vai oliko kyseessä Laestadiuksen omaperäinen kirjallinen tuotos?

8 Itkonen 1945, 121.

9 Itkonen 1945, 123.

10 Pentikäinen & Pulkkinen 2011, 161.

11 Pentikäinen & Pulkkinen 2011, 161.

KIRJALLISUUS

CASTRÉN, KAARLO

- 1932 ”Laestadiuksen ’Dårhushjonet’”. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 22*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- 1934a *Kiveliön suuri herättäjä Lars Levi Laestadius*. 2. p. Helsinki: Otava.
- 1934b ”Lars Levi Laestadiuksen lappalaismytologian jäljillä”. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 23*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 132–139

LAESTADIUS, LARS LEVI

- 1852–1854 *Ens Ropandes Röst i Öknen*. Piteå.
- 1959 *Fragmenter i lappska mythologien*. Svenska landsmål och svenskt folkliv, B 61. Uppsala.
- 1968 *Hulluinhuonelainen*. Suom. Lauri Mustakallio. Helsinki: Akateeminen kustannusliike.
- 1994 *Katkelmia lappalaisten mytologiasta*. Toim. N. Outakoski. Tallinn: Piritä Press.
- 1997 *Fragmenter i Lappska Mythologien*. Red. Reimund Kvideland. Åbo: NIF.
- 2000 *Lappalaisten mytologian katkelmia*. Toim. Juha Pentikäinen. Suom. Risto Pulkkinen. Tietolipas 170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003 *Fragmenter i lappska mythologien: gudalära*. Red. Per Posti. Tromsø: Angelica.
- 2011 *Lappalaisten mytologian katkelmia*. 2. p. Toim. Juha Pentikäinen & Risto Pulkkinen. Tietolipas 231. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LAESTADIUS, PETRUS

- 1977 *Petrus Laestadius journaler. Faksimiletext [1831, 1833] och kommentar*. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 15:1–3. Umeå: Kungl. Skytteanska Samfundet.

LUNDE, MAY

- 1983 *Assimilation of the Old Apostolic Lutheran Church of Calumet, Michigan: Linguistic Transition and Church Merger as Indicators of Assimilation into American Church Life*. MA Thesis. The University of Oslo.

MIETTINEN, MARTTI E.

- 1942 *Lestadiolainen heräysliike 1: Perustajan aika*. Mikkeli: Otava.

OUTAKOSKI, NILLA

- 1991 *Lars Levi Laestadiuksen saarnojen maahiskuva*. Scripta historica XVII. Diss. Oulu: Oulun historiaseura.

PENTIKÄINEN, JUHA & PULKKINEN, RISTO

- 2011 *Lars Levi Laestadius: Yksi mies, seitsemän elämää*. Helsinki: Kirjapaja.

PULKKINEN, RISTO

- 2005 *Vastavirtaan: C. A. Gottlund suomalaisena 1800-luvun toisinajattelijana. Psykobiografinen tutkimus*. Helsinki: Helsingin yliopisto.